

**ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПИТАНЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ В
УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**
Шифр «АЗОВОЧКА»

АНОТАЦІЯ

Актуальність роботи. Соціальний захист є однією з основних функцій держави, головним завданням якої є соціальний захист дітей, тобто створення належних умов для фізичного, інтелектуального та духовного розвитку дитини й підготовка до самостійного життя.

Взагалі, проблематика соціального захисту населення в Україні залишається вкрай актуальною, тому є нагальна потреба у визначення пріоритетних напрямків, ефективних дій та заходів щодо профілактичної роботи серед населення та забезпечення як можна ширшого кола державних зобов'язань щодо повного забезпечення дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування.

Метою наукової роботи є вдосконалення механізму надання соціальних послуг сім'ям з дітьми, які знаходяться в складних життєвих обставинах, потребують допомоги та соціального захисту дітей.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

- проаналізувати міжнародний довід щодо формування системи соціального захисту дітей;
- дослідити умови функціонування діючої системи соціального захисту населення України;
- провести аналіз статистичних даних соціального захисту на території Донецької області та в країні в цілому;
- визначити шляхи та критерії подальшого розвитку й вдосконалення вітчизняної системи соціального захисту дітей;
- запропонувати підходи до розв'язання проблем захисту прав дітей та попередження випадків порушення прав дитини кадрового забезпечення процесів надання допомоги при психосоціальних та психічних та стимулювання зацікавленості суспільства у захисті дітей.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання, загальнонаукові принципи проведення

комплексних досліджень, загальна теорія систем. Для вирішення завдань дослідження були використані: методи системного й факторного аналізу; методи абстрактно-логічного аналізу; статистичний аналіз; системно-структурний аналіз.

Інформаційною базою дослідження є чинні законодавчі та нормативно-правові акти Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, Укази Президента України, офіційні дані Державної служби статистики України та міжнародних організацій; монографії та наукові статті провідних вітчизняних і зарубіжних учених у галузі соціального захисту дітей.

Загальна характеристика роботи. В роботі висвітлюються питання у виявленні проблемних моментів у системі соціального та соціально-правовому захисту дітей загалом, дітей сиріт, та дітей позбавлених батьківського піклування в Україні.

Визначено проблематику в системі діяльності установ сектору соціального захисту та запропоновано рекомендації, які варто впровадити до механізму забезпечення захисту дітей для покращення загальної роботи й отримання ефективних результатів.

Ключові слова: соціальний захист дітей; соціальний розвиток; соціальні послуги; соціальне сирітство; права дітей; суспільство; складні життєві обставини; діти – сироти; діти позбавлені батьківського піклування; механізм діяльності.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
1. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ	7
2. ДОСВІД ТА ДИНАМІКА ЗМІН В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ	12
3. ПРИЧИНИ ТА ЗАГРОЗИ СОЦІАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ В УКРАЇНІ	10
4. УЧАСТЬ НЕУРЯДОВИХ ТА МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СОЦІАЛЬНОМУ ЗАХИСТІ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ	16
5. ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ РОБОТИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ	18
ВИСНОВКИ	28
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	29
ДОДАТКИ	30

ВСТУП

Повний і всебічний розвиток особистості дитини, створення необхідних умов для реалізації та захисту її прав і свобод – пріоритетне завдання будь-якої сучасної демократичної та правової держави.

В Україні заходами забезпечення охорони дитинства передбачене належне виконання батьками своїх обов'язків, щодо виховання та розвитку дітей. Сім'я основним та необхідним середовищем для виховання дитини та її розвитку, оскільки саме в сім'ї формуються у дитини цінності, їх цілісна система, норми поведінки, розуміння відповідальності людини як особистості й громадянина своєї держави.

Сьогодні серед багатьох сімей існують проблеми, які умовно можна окреслити як «складні життєві обставини». Багато дітей страждають в прямому розумінні цього слова, адже родини, які опиняються в таких складних життєвих обставинах (складності з житлом або його відсутність; безробіття; алкоголізм батьків або одного з них; наркотична залежність тощо), просто не приділяють увагу своїм дітям, тим самим зникає їх вклад в розвиток дитини, формування маленької особистості у суспільстві.

Щороку велика кількість дітей залишається взагалі без батьківського піклування, підставою тому є вищенаведене поняття – складні життєві обставини. Саме через безвідповідальне ставлення батьків до своєї дитини у виконанні своїх обов'язків у деяких сім'ях, жорстоке поводження із дітьми, вживання алкоголю, наркотиків, виникають проблеми розвитку дітей та їх подальшу адаптацію у суспільстві.

Все частіше можна почути такий термін, як «соціальні сироти». Причинами цього явища є, по – перше, у системі соціального захисту дітей та молоді повинна бути реалізація соціально-економічної політики, яка має діяти на забезпечення стабільності соціального розвитку у суспільстві. Це має бути свого роду дієвий механізм, що перш за все несе захист сім'ї від соціальних ризиків.

По – друге, розуміючи, що такий механізм за певних причин у нашій державі не завжди діє та може бути не ефективним, захист та підтримка таких особливих сімей, знижує потенційну можливість усунення певних ризиків у родині зі складними життєвими обставинами, а саме жорстке поводження з дітьми, алкоголізм та наркотична залежність батьків, залишають у сприйнятті дитиною навколишнього середовища негативний вплив, що підштовхує та дає приклад сприйняття життя й поводження у суспільстві таким самим чином.

Відповідно до складу ситуації, що супроводжується соціальними, економічними, психологічними причинами, більшість дітей при наявності у них родини залишаються «соціальними сиротами», до яких можна віднести безпритульних і бездоглядних дітей, тих що перебувають на вулиці [14].

Якщо брати до уваги існуючий механізм захисту дитинства в державі, то можна сміло казати про те, що проблеми соціального захисту в Україні залишаються у порядку денному. Отже, актуальним є визначення напрямків, дій та заходів щодо профілактичної роботи серед населення та забезпечення як можна ширшого кола державних зобов'язань щодо повного забезпечення дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування.

1. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

Першим міжнародним документом, де порушувалася проблема захисту прав дитини, була Женевська декларація, ухвалена Лігою Націй у 1923 р., проект якої підготував Міжнародний союз захисту дітей. Декларація спрямована на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психологічний розвиток дитини, право дитини на допомогу, належне виховання та захист.

Основи захисту прав дітей вперше були зафіксовані в ст. 25 «Загальної декларації прав людини», яку ухвалила в 1948 р. Генеральна Асамблея ООН [10]. Свій розвиток Декларація отримала в Пактах про права людини (1966), що гарантували рівні права всім дітям та забезпечення їх основних соціальних потреб.

Законодавство України гарантує дитині певні права та свободи, що несе своє підтвердження у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [2], Законі України «Про охорону дитинства» [3], Сімейному кодексі [4], Законі України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» [5], Законі України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [6], Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [7], Постанові Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» [8], Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» [9]. Також суттєве значення має Конвенція «Про права дитини» [10], Довгострокова програма поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства [11] й Концепція державної сімейної політики [12].

З 2001 року в Україні охорона дитинства визнана як загальнонаціональний пріоритет. Зокрема, наведені законодавчі документи визначають саме норми та правила системи піклування про дітей. Отже, одним з державних пріоритетів можна визначити саме забезпечення реалізації тих прав дитини, що гарантуються, а саме право на життя, право на охорону здоров'я, право на освіту, право на соціальний захист, розвиток й виховання в сім'ї. На рис. 1 зазначені форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, передбачені законодавством.

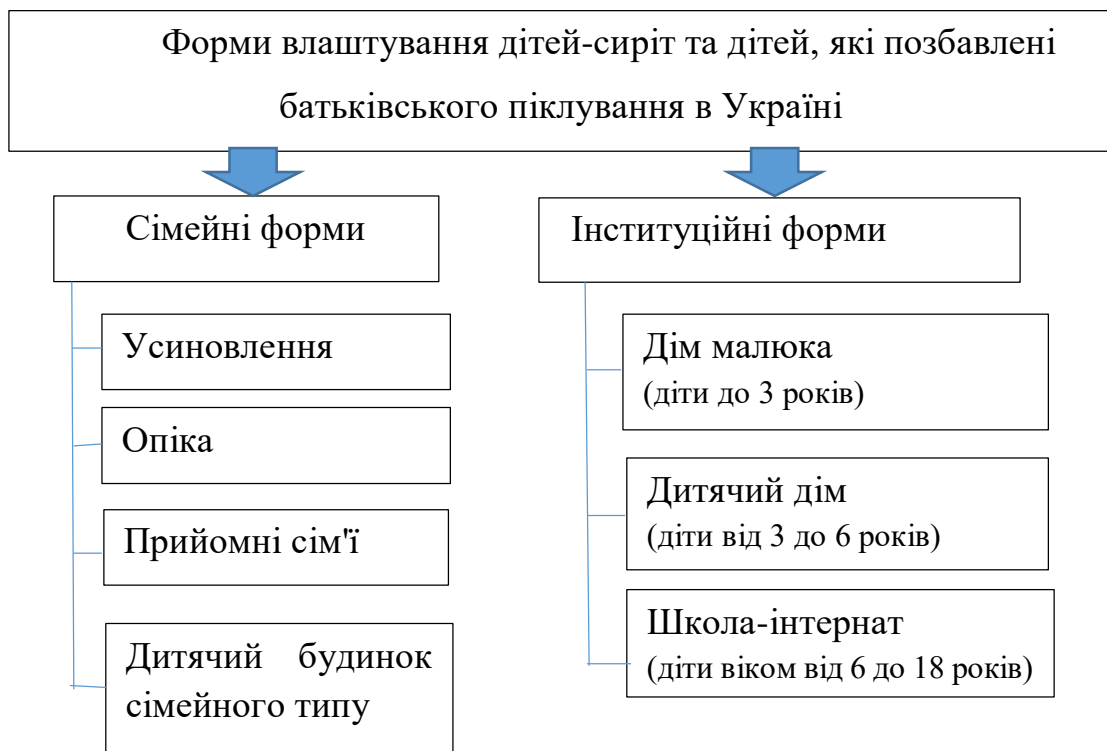

Рис. 1. Форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

На сьогоднішній день увага та ставлення держави до проблем дітей є основним індикатором розвитку громадянського суспільства в Україні, де увага має звертатися на особливості кожного типу сирітства (табл. 1).

Таблиця 1

Типи сирітства та групи дітей

Типи сирітства	Групи дітей	Офіційний статус дітей, встановлений відповідно до чинного законодавства
Біологічний	Біологічні сироти	Діти-сироти
Соціальний	Соціальні сироти	Діти, позбавлені батьківського піклування

Але, навіть беручи до уваги нормативно-правову базу та механізм соціального захисту дітей, що вже існує у нашій державі (Додаток А), усю систему нормативно-правових актів, які направлені на захист та охорону дитинства, наше молодше покоління на сьогоднішній день залишається незахищеним - реалізацію всіх прав дитини й їх захист, в першу чергу державою, повністю не забезпечено.

Ми вже визначили, що соціальний захист – це одна з функцій держави, що означає комплекс заходів матеріальної підтримки непрацездатних та найменш захищених громадян [13].

Законодавством України захист прав дітей, їх благополуччя визнаються загальнодержавними стратегічними пріоритетами, що пояснюється визначальною роллю молодого покоління у гарантуванні життєздатності суспільства та прогнозуванні його розвитку. Відповідно до статті 52 Конституції України – державою закріплено, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей [1].

2. ПРИЧИНИ ТА ЗАГРОЗИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕЦІ В УКРАЇНІ

Враховуючи статистичні данні по Україні та Донецької області зокрема, вважаємо, що саме своєчасне виявлення проблемних родин та втручання соціальних служб на ранньому етапі виховання родиною дитини допоможе в подальшому мінімізувати наявні показники на Донбасі та в роботі з захисту дітей в Україні загалом. Перш за все, перед тим, як надати конкретні пропозиції щодо вдосконалення роботи у сфері захисту прав дітей в Україні, необхідно визначити що від якості державного управління залежить досягнення соціальної орієнтації економіки, пріоритетність досягнення національних інтересів в економічній та соціальній сферах, системність та координованість економічної, соціальної політики.

Соціальна безпека як основа соціальної політики – це не лише запобігання небезпекам загалом, а такий стан держави, суспільства та особистості, який дозволяє нарощувати творчий потенціал окремої людини та суспільства загалом, при якому з'являється впевненість у майбутньому та соціальна стабільність. Якісне зростання людського потенціалу є основним чинником сталого економічного та соціального розвитку України [25].

Кожна загроза та небезпека, що є в суспільстві безпосередньо впливає на стан захисту дітей. Наведені нижче результати експертного опитування [26] сприяють розробці структурної моделі систематизації умов, причин і сфер виникнення та прояву загроз і небезпек, розробці соціально-економічного механізму формування та прояву небезпек соціальній безпеці і шляхів їх попередження та мінімізації впливу (табл. 2).

Отже, соціальна політика держави здебільшого має бути спрямована на запобігання причин їх появи, усунення причин існуючих негативних соціальних явищ, причин соціальних ризиків, які виникають у державі, забезпечення декларованих соціальних гарантій.

Дослідження причин та загроз соціальній безпеці допоможе визначити найбільш уразливі групи населення, що мають стати цільовими групами

соціального захисту дитини в Україні, формування гідних умов життя, соціально-культурного оточення та розвитку особистості.

Таблиця 2

Ранжування причин внутрішніх загроз соціальній безпеці України

Причини та загрози соціальній безпеці	% до кількості експертів	Ранг
Байдужість представників влади до соціальних потреб населення, відсутність збалансованих інтересів між владою і суспільством	63,8	1
Низький рівень економічного розвитку країни	61,0	2
Зростання безробіття і бідності в країні	43,8	3
Зростання рівня недовіри в суспільстві, низький рівень толерантності та соціальної відповідальності	39,0	4
Воєнні дії на Сході України, анексія Криму	35,2	5
Слабкість національної еліти	29,5	6
Слабкість громадянського суспільства	28,6	7
Зростання соціального та майнового розшарування населення	28,6	8
Низька правова грамотність населення	22,9	9
Відтік людських ресурсів за межі країни	22,9	10
Високий конфліктний потенціал суспільства	21,0	11
Втрата цінностей праці і працівника	20,0	12
Невизначеність стратегій соціальної політики в умовах децентралізації	17,1	13
Нерегламентованість обов'язків і незатребуваність відповідальності у суб'єктів національної безпеки	16,2	14
Моральна і духовна деградація суспільства	16,2	15
Нерозвиненість соціального партнерства	6,7	16
Неефективність державної демографічної політики	3,8	17

Перспективою подальших розглядів порушеної проблематики є аналіз проблемних питань та удосконалення системи державного регулювання здійснення соціального супроводу сімей та осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах.

3. ДОСВІД ТА ДИНАМІКА ЗМІН В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

На сучасному етапі розвитку соціального захисту дитинства, в Україні запровадженні програми з захисту дітей. Взагалі, в 2017 році в Україні розпочалась деінституціалізація - 9 серпня 2017 року урядом було схвалено Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017 – 2026 роки і план заходів з реалізації її I етапу, розглядаючи цю стратегію як процес реформування закладів заради реалізації права кожної дитини на проживання в сім'ї, отримання нею родини, в якій повною мірою будуть забезпечуватись інтереси дитини.

Ситуація у сфері захисту дітей ускладнюється існуючими сьогодні в Україні політичними та соціально-економічними проблемами в Україні. В контексті соціально-економічної трансформації та проведення військових операцій на частині території України питання захисту дітей та надання їм високої якості та ефективних соціальних послуг мають особливе значення. Зауважте, що діти - це певні показники, які визначають рівень суспільства та розвиток, стан безпеки та рівень соціального ризику; діти дуже чутливі до будь-яких змін, що відбуваються в суспільстві.

Наразі триває перший етап реалізації стратегії - створення регіональних планів. Кожен регіон готує власний план реформування, для цього потрібно провести оцінку наявності послуг та потреб в громаді, наявних інтернатних закладів, кількості дітей в закладах, проаналізувати причини їх потрапляння до них, щоби зрозуміти, які потрібні послуги, щоби жодна дитина не перебувала в інтернатному закладі [24].

Отже, скорочення кількості дітей серед населення викликає занепокоєння: у січні 1991 року кількість дітей в Україні складала 13 187 177 осіб, але скоротилась до 7 609 297 станом на 1 січня 2018 року. (рис. 3) Україна зараз посідає 186 місце з 226 країн у світі за показником народжуваності і 13 місце у світі - за показником вимирання нації.

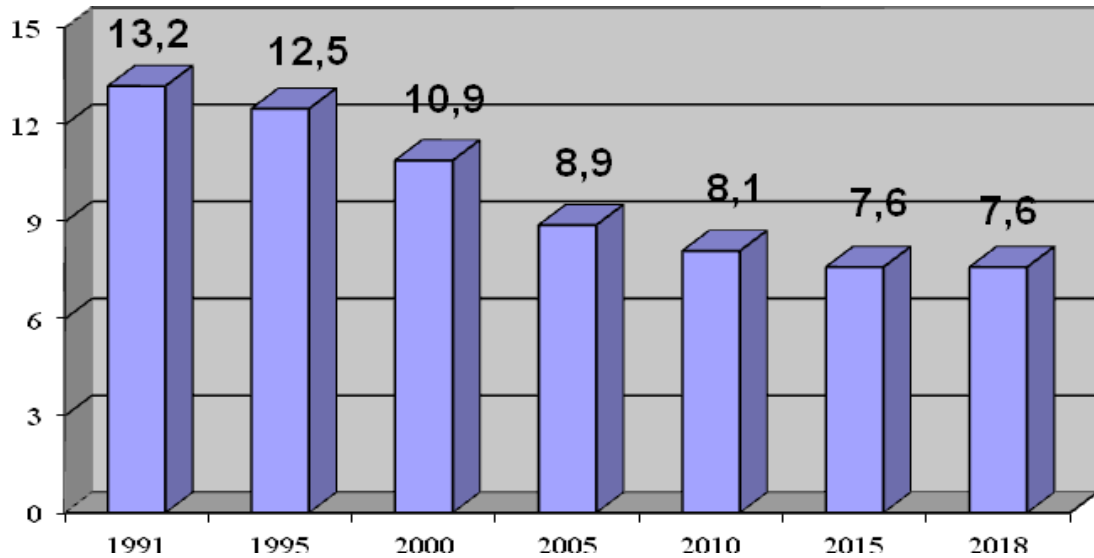

Рис. 3. Кількість дітей віком до 18 років (млн. осіб)

Взагалі, якщо говорити про стан вирішення цієї проблематики в Україні в цілому, то згідно з даними державної статистичної звітності кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають на первинному обліку за різними категоріями сирітства, на 01.01.2018 становила 71566 дітей, 21587 – дітей-сиріт, 49979 – дітей, позбавлених батьківського піклування .

У медичних, навчальних, виховних закладах, інших закладах або установах, в яких проживають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування – 4413 дітей, у закладах соціального захисту дітей – 572 дитини.

В системі соціального захисту населення функціонує 44 будинки-інтернати із загальною кількістю вихованців/підопічних 5692 особи, з них 1952 дитини віком (від 4 до 18 років), які мають особливі освітні потреби. Відповідно до розподілу дітей за родинним станом із загальної кількості дітей мають відповідний статус, зокрема дитини-сироти – 120 осіб, дитини, позбавленої батьківського піклування – 807 осіб.

Станом на 31.05.2018 усиновлено громадянами України 471 дитина-сирота та дитина, позбавлена батьківського піклування, іноземними громадянами – 133 дитини.

В Україні станом на 31.03.2018 функціонує 1039 дитячих будинків сімейного типу, в яких виховується 6 929 дітей та 3 646 прийомних сімей, в яких виховується 6 863 дитини. У прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу виховується 13 792 дитини. У сім'ях опікунів, піклувальників виховується 51 204 дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування. Загалом сімейними формами виховання (опіка, піклування, прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу) охоплено 64 996 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Останнім часом, якщо говорити про регіональний аспект виконання зазначеної вище Стратегії, в межах Донецької області відбувається зменшення чисельності серед в категорії дітей, що в Донецької області становить 638 тис. 343 особи. Спостерігається зменшення загальної чисельності дитячого населення. Зменшення чисельності дитячого населення склало 18 тис. 544 особи, у процентному відношенні це 2,8%. [23].

На початок 2020 року в області було зареєстровано більше ніж 553418 осіб вимушених переселенців, з них 69726 дітей. За таких обставин кожна восьма дитина, потребує допомоги та підтримки держави. За результатами моніторингу можна виділити серед внутрішньо переміщених осіб 308, які мають статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (291 – з Донецької області, 17 – з Луганської області).

За 2018 рік спостерігається збільшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на 40 осіб або 0,8%. За статистичними даними служб у справах дітей області загальна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського, що перебувають на первинному обліку відповідних служб, складає 4749, з яких біологічних сиріт – 1558, або 33 %.

Відсоткова чисельність дітей що набули статус «діти – сироти», при наявності в них батьків, складає наступну картину: 80% дітей, батьки яких нехтували батьківськими обов'язками, вели асоціальний спосіб життя у зв'язку з цим їх позбавили батьківських прав; 5% дітей, батьки яких покинули у пологових будинках, медичних закладах; 3% дітей, батьки яких визнанні судом

безвісно відсутніми, померлими; 1% дітей, батьки яких визнанні судом недієздатними, або таких, що з певних причин не можуть забезпечити належного утримання та догляду за дитиною (тяжко хворіють); 6% дітей, батьки яких знаходяться у місцях позбавлення волі; 4% дітей, які відібрані у батьків без позбавлення батьківських прав.

Відповідно до аналізу – 45 (-2) дітей постраждали від фізичного насильства, 3(+1) - від сексуального, 22(-2) – від психологічного. Загалом протягом 2018 року розглянуто 123 повідомлення про скоєння насильства в сім'ї над дитиною та 2 – поза сімейним оточенням. Одна дитина була вилучена із сім'ї у зв'язку із скоєнням фізичного насильства [23].

Здійснюючи захист дітей, яких було виявлено як постраждалих від жорстокого поводження протягом 2018 року, службами у справах дітей спільно з іншими суб'єктами, причетними до соціального захисту дітей, були вжиті наступні заходи соціально-правового характеру: 11 дітей отримали психологічну допомогу; 3 медичну допомогу; 56 комплексну допомогу; 55 осіб притягнуто до адміністративної відповідальності; 2 осіб притягнуто до кримінальної відповідальності. В судовому порядку захищені інтереси 7 дітей; 3 батьків позбавлені батьківських прав.

Служби у справах дітей в своїй роботі за для вирішення вищенаведеної проблематики у звітному періоді, прийняли до вжиття заходи, щодо захисту дітей, які зазнавали насильницькі дії в сім'ї та поза її межами - 3 отримали психологічну допомогу; 27 отримали комплексну допомогу; 4 дітей було вилучено з сімейного оточення.

За скоєння насильства над дитиною: 17 дорослих осіб притягнуто до адміністративної відповідальності; 2 дорослих осіб притягнуто до кримінальної відповідальності; 7 дітей направлено на обстеження до закладів охорони здоров'я, в судовому порядку захищені інтереси 1 дитини.

4. УЧАСТЬ НЕУРЯДОВИХ ТА МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СОЦІАЛЬНОМУ ЗАХИСТІ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

Варто зазначити, що поруч із згаданою Національною стратегією реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки в Україні існують окремі (часто недержавні) програми підтримки соціального захисту дітей. Кожна програма відіграє свою значну роль в житті кожної дитини та її соціального розвитку в країні. Серед таких програм визначимо наступні:

Програма «Сирітству – ні!» заснована Фондом Ріната Ахметова 1 червня 2008 року. Пріоритетним напрямком діяльності Фонду є орієнтація на сімейні цінності. За ініціативою Фонду проводяться заходи з захисту інтересів дітей та надання кожній дитині можливості рости в родині й отримати шанс на добре майбутнє. Фонд надає підтримку сім'ям опікунів, прийомним батькам, дитячим будинкам сімейного типу, а головне підтримує національне усиновлення. Фондом вже виділено допомогу при створенні 41 дитячого будинку сімейного типу в Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Львівській, Кіровоградській областях та в м. Києві. В кожному з таких дитячих будинків знайшли родину більше п'яťох дітей [20].

У 2010–2014 роках у Донецьку продовженням добрих справ взаємодії органів місцевого самоврядування та неурядових організацій став пілотний проект «Збережемо дитині родину». В рамках проекту було поєднано зусилля Донецької міської ради та Міжнародної організації Health Right International («Право на здоров'я»). Серед інших головним завданням функціонування центру визначено сприяння зменшенню кількості позбавлень батьківських прав.

У 2016–2017 роках було реалізовано пілотний проект «Наставництво», який був спрямований на адаптивну підготовку вихованців інтернатних закладів до самостійного дорослого життя. Залучені у проект 77 дітей з інтернатних закладів брали участь у групових заходах за такими напрямками,

як соціалізація, профорієнтація та допомога в навчанні. Професійну та психологічну підготовку пройшли 107 потенційних наставників, 43 з них стали індивідуальними наставниками для дітей [20].

Також Фондом надається допомога усиновителям, опікунам, прийомним батькам та батькам-вихователям у вигляді тренінгів, консультацій, вебінарів з психологами, профільними лікарями та експертами у сфері захисту прав дітей. Наразі в Україні 5200 тис. дітей продовжують чекати на родину, але в період з 2008 по 2020 рік 9451 тис. дітей вже знайшли свою сім'ю.

Благодійна програма «Зміни одне життя» є одним з проєктів благодійного фонду «Зміни одне життя — Україна». Проєкт направлений на допомогу дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, які проводять своє дитинство в інтернатних закладах України. Ефективним інструментом стала реалізація ідеї розповсюдження відеосюжетів про цих дітей щоб їх побачили майбутні батьки. Також, після влаштування дітей-сиріт у сім'ї, батьки мають бути забезпечені достатнім рівнем знань для виховання дітей-сиріт та мати можливість отримувати психологічну та юридичну консультації. З цією метою проводяться регулярні он-лайн консультації, вебінари, зустрічі з тренерами та психологами. [21].

Послуга патронату над дитиною — соціальна послуга, розроблена на основі найкращих європейських та міжнародних практик догляду дітей, які тимчасово залишилися без батьківського піклування. Вперше патронат над дитиною було запроваджено Міжнародною благодійною організацією «Партнерство “Кожній дитині”» спільно з громадами міст Бровари та Біла Церква Київської області (з 2009 та 2011 років відповідно), міста Києва (з 2012 року) та міста Умані Черкаської області (з 2015 року) за підтримки Всесвітнього дитячого фонду (Швеція). В Україні функціонує 7 патронатних родин, які вже прийняли у своїх домівках та реабілітували 97 дітей [22].

5. ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ РОБОТИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ

Пропонуємо розглянути підхід щодо моделювання добробуту дітей в Україні через формування індексу добробуту дітей попередньо визначивши показники, які характеризуватимуть рівень і якість життя дітей в Україні.

Перш за все, визначимо набір факторів та показників та класифікуємо їх у чотири групи: медико-демографічні, інфраструктурні, соціально-економічні та соціокультурні показники (табл. 3).

Таблиця 3

Показники оцінки добробуту дітей

Групи факторів впливу на добробут дитини				
Індикатори добробуту дитини	Медичні та демографічна ситуація	Інфраструктура середовище	Соціально-економічна ситуація	Соціально-культурне середовище
	Дитяча смертність	Місцеві трансляції для діти та молоді	Індекс споживчих цін	Театри для дітей
	Середня тривалість життя при народженні	Багатодітні сім'ї, які мають отримали житло у міських районах	Мінімальний прожитковий мінімум рівень для дітей у віці 6-18 років	Школи естетичного освіта (художня, музична тощо)
	Кількість дітей з діагнозом злочинні новоутворенню	Сімейні діти будинки	Всього витрати домогосподарств, де живуть діти	Частка дітей підозрюваний у вчиненні крадіжка
	Кількість ВІЛ-позитивних та СНІД пацієнти серед дітей у віці 0-14 років вперше діагностовано	Інтернати для сиріт та дітей позбавлений батьківського піклування	Діти, взяті від батьків, які були позбавлений батьків прав	Діти-передплатники мобільний зв'язок
		Дитячі бібліотеки	Середня зарплата батьків	
		Діти, які живуть в інтернаті школи для сиріт		

З метою подолання дисбалансу у соціальній роботі з захисту дітей нами запропоновано науково-методичний підхід щодо обґрунтування вибору напрямків структурних у прогнозованому періоді, який передбачає здійснення багатовимірною кластерного аналізу в рамках таких етапів дослідження: 1) формування інформаційної бази даних про стан соціального захисту дітей за певний період з подальшим розподілом показників за визначеними вище групами; 2) експертне визначення вагових характеристик ступеня впливу відповідної групи показників на соціальний захист дітей; 3) визначення інтегральних показників (P_i) за групами.

Експертну роботу з визначення сукупності показників у кожній групі та вагових характеристик груп запропоновано проводити методом таблиць оцінок за ініціативою місцевих органів влади із залученням суб'єктів господарювання та громадськості з урахуванням пріоритетів регіонального розвитку. Інтегральний показник групи (P_i) пропонується визначати як середнє значення між стандартизованими показниками (Z_{ki}), скоректованими за ваговими характеристиками ступеня впливу відповідної групи показників (d_k) на соціальний захист дитини у певній громаді:

$$P_i = \frac{d_k}{m} \sum_{k=1}^m z_{ki}, \quad \begin{array}{l} \text{для показників прямої дії} \\ Z_{ki} = \frac{x_{ki}}{x_{\max}} \end{array}, \quad \begin{array}{l} \text{для показників зворотної дії} \\ Z_{ki} = \frac{x_{ki}}{x_{\max}} \end{array}, \quad (1)$$

де x_{ki} - значення k -го показника для i -ї громади; $x_{\max}$ та $x_{\min}$ – маржинальні (мінімальні та максимальні) значення k -го показника серед визначених індикаторів добробуту дитини, d_k – вага групи показників факторів впливу на добробут дитини (медичні та демографічна ситуація, інфраструктура середовище, соціально-економічна ситуація, соціально- культурне середовище) за експертними розрахунками: найбільш впливові ($d_k=0,55$), середнього рівня впливу ($d_k=0,40$) та найменш впливові ($d_k=0,05$), m – кількість показників у кожній групі.

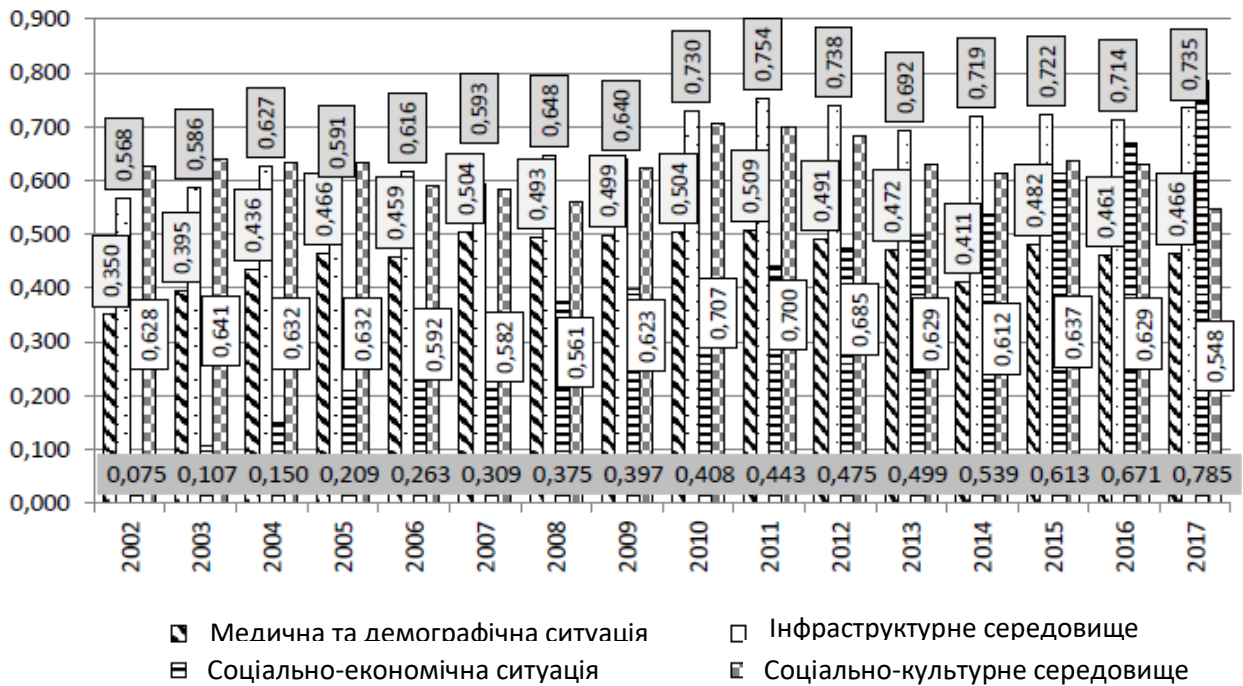

Рис. 4. Індекс добробуту дітей в Україні, 2002-2017 роки

На жаль, по деяким з визначених показників у відкритому доступі немає інформації останні роки, про що нами направлені запити на доступ до публічної інформації, але на цьому етапі дослідження відсутність цих даних унеможлиблює повноцінне проведення розрахунків за запропонованим підходом. Поки наведемо прогнозні показники за даними попередніх періодів.

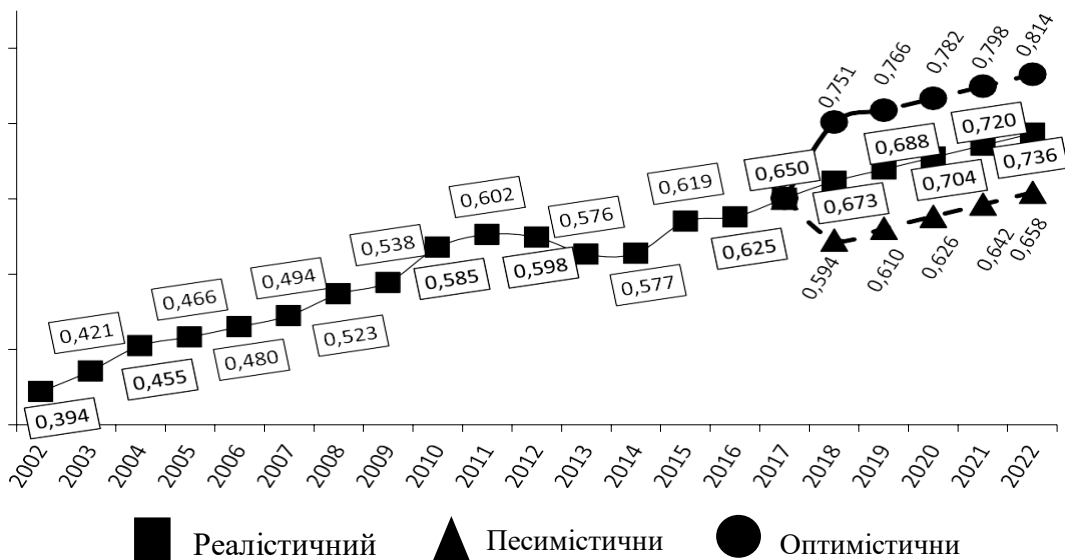

Рис. 5 Прогноз індексу добробуту дітей в Україні: сценарний підхід, 2018-2022

Побудова прогнозу за оптимістичним сценарієм дає змогу побачити ефективність соціально-економічних реформ, які одночасно впливають на систему оплати праці, якість життя, добробут населення та дітей зокрема. Варто підкреслити, що оптимістичний прогноз індексу добробуту дітей свідчить про важливість активних соціально-економічних інструментів та заходів у формування відповідної концепції гідної роботи умови в країні. Пріоритет у гідній роботі полягає у тому, щоб батьки могли поєднати свою роботу з сімейними обов'язками.

Якщо окреслювати головні питання даної тематики то можна виділити наступні *проблемні напрямки щодо удосконалення системи захисту прав дітей*, а саме: ефективність роботи спеціалістів по захисту дітей; відсутність належного розвитку дітей у суспільстві; велика кількість дітей в сім'ях із складними життєвими обставинами; відсутність належного фінансування на підготовку та перепідготовку спеціалістів по захисту дітей; відсутність належного фінансування на підготовку та перепідготовку опікунів, прийомних батьків, піклувальників; процес адаптації в соціумі в загалі - дітей в складних життєвих обставинах, дітей сиріт, дітей у прийомних сім'ях; відсутність повної взаємодії спеціалістів з сектору захисту дітей; кадрове забезпечення.

Серед *шляхів подолання визначених проблемних моментів* можна окреслити наступні кроки: раннє виявлення дітей у проблемних родинах; принципи раннього втручання; підтримка сімей з дітьми; програми роботи з сім'ями та дітьми з психологічної сторони; розвиток програм з навчання та підтримки сімей з дітьми, прийомних батьків з дітьми, та з дітьми які мають особливі потреби; розвиток програм та створення центрів дозвілля дітей.

Для цього пропонуємо створення Громадського центру соціального захисту дитини (Центр дитини), що має бути спрямований на комплексне вирішення проблем, що пов'язані з умовами розвитку дитини. Діяльність Центру дитини має охоплювати напрямки роботи на задоволення соціальних потреб, що стосуються захисту прав дитини відповідно наступних цільових

груп, наявність ознак яких впливає на якість оточення та формування відповідних потреб в соціальному захисті дитини (Рис 6.)

В умовах децентралізації важливо також створити ринок соціальних послуг, тому серед завдань Центру дитини доцільно зазначити:

- розвиток мережі некомерційних організацій, які відповідають потреби соціально незахищених груп у соціальних послугах; впровадження відповідних механізмів фінансування;
- широке залучення неурядових постачальників соціальних послуг;

Рис. 6. Цільові групи, що мають бути охоплені діяльністю Громадського центру соціального захисту дитини

- залучення спеціалістів по захисту дітей організації до громадських заходів з влаштування дозвілля для дітей, а саме: проведення спортивних та культурних заходів, які направлені на придбання життєвих навиків з метою повернення сімей, дітей та молоді до звичного життя без психологічних розладів;

- разом з залученням спеціалістів зі сфери охорони здоров'я створити механізм публічного нагляду та забезпечити її подальше просування, який буде направлений на виявлення дітей та їх сімей, включаючи і сім'ї опікунів та прийомних батьків, яким необхідна допомога по відновленню психологічного здоров'я;

- надання сім'ям, дітям та молоді психосоціальної підтримки. (цей критерій відносить нас до кадрового забезпечення, а саме до якісного підбору спеціалістів та психологів, та подальше забезпечення розвитку їх роботи);

Кадрове забезпечення. Органами, діяльність яких направлена на захист дитинства, захист та гарантії прав дітей у нашій державі є Прокуратури, суди, Кримінальна міліція у справах дітей, служба у справах дітей, органи опіки та піклування, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Кожна ланка несе в собі свої особливі функції, які по суті пов'язані між собою. Але становище в Україні унеможлиблює реалізацію цих функцій в повному обсязі. Однією з найсуттєвіших перешкод цьому є неуккомплектованість кадрів, подолання якої треба починати з модернізації кадрового забезпечення спеціалістів в сфері захисту дітей. Якісна підготовка спеціалістів, навчання, підвищення кваліфікації, проявлення їх сильних сторін в роботі, сприятиме вирішенню проблем соціального захисту на ранніх етапах прояву.

Серед першочергових напрямків удосконалення системи кадрової роботи в сфері соціального захисту дітей доцільно визначити:

- встановлення гідного рівня зарплат для спеціалістів з захисту дітей;
- застосування найкращих способів розвитку кадрового потенціалу;
- інформування робітників про їх обов'язки в контексті суті, задач та насамперед ролі у суспільстві цих обов'язків;
- організація навчання, як для нових працівників, так і підвищення кваліфікації вже працюючих працівників, з метою запобігання їх необізнаності та професійного вигорання;
- проведення оцінки потреб та можливостей для подальшої розробки стратегії по розвитку кадрового потенціалу;

- створення здорової робочої атмосфери, умови для відновлення сил та відпочинку для працівників, що є особливо важливим в цій сфері.

Працівники Служб у справах дітей та спеціалісти Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді часто працюють в складних умовах, виникають такі ситуації, які спричиняють стресовий стан, напругу, що в подальшому мають своє відображення в результативності та якості їх праці у захисті дітей. Керівники установ повинні сприяти створенню здорової робочої атмосфери, надавати час на відпочинок та відновлення робочої сили. У залежності від певних ситуацій, робітникам мають знадобитися особливі здібності – це стресостійкість та багатоплановість. Тому виникає потреба у запровадженні в установах захисту дітей (наприклад, на базі Центру дитини) програми коригуючої роботи з працівниками щодо попередження стресових ситуацій на роботі. Співробітники мають бути впевнені, що за потребою вони можуть отримати відповідну підтримку. Через зворотній зв'язок – збір інформації від сімей, дітей та молоді з якими проводилась робота спеціалістів можна досліджувати якість роботи представників системи соціального захисту, їх поведінку під час виконання своїх обов'язків.

Забезпечення допомоги при психосоціальних та психічних розладах.
Робота спеціалістів соціального захисту дітей, має включати в себе аналіз проблематики психосоціальних та психічних розладів отримувачів послуг.

Важливим є виявлення на ранніх стадіях в сім'ях, що мають маленьких дітей, підлітків які постраждали від жорсткого поводження та насильства, постраждалих від збройних конфліктів та тимчасової окупації, сім'ї де є алкозалежні та наркозалежні члени родини, наявності психосоціальних та психічних розладів. Головним є вчасне виявлення та подолання таких розладів, оскільки наслідки можуть мати різний стан важкості. Заходами повернення дітей до звиклого спокійного для них життя, необхідно на рівні міста, запровадити як змога більше програм для відпочинку та розвитку дітей, а саме сюди відносяться культурні та естетичні центри.

Потрібно також враховувати, що такі центри мають буди фінансовані за рахунок місцевого бюджету або залучати організації які мають змогу проводити такі заходи на волонтерській основі. Не менш важливим є звернення уваги місцевої влади на необхідність розробки проекту дитячих спортивних майданчиків в багатьох дворах міст, з урахуванням в таких проектах, підлаштування до дітей з інвалідністю. Яскравим прикладом є м. Маріуполь. В Маріуполі знаходиться єдиний в області Театр ляльок разом з Театральною школою для дітей та підлітків. Школу відвідує дуже багато діток. Кожен з них, прийшовши до цієї школи, розвинув у собі багато талантів та мав змогу подолати свої комплекси та невпевненість серед суспільства. Наразі постало питання про закриття з Театру ляльок з Театральною школою березня 2020 року, причиною чого є відсутність фінансування. Задля того щоб зберегти школу від закриття, діти разом з керівництвом записали відео – звернення до місцевої влади з проханням звернути увагу на цю проблему.

На сьогодні, це є велика проблема, оскільки з кожним днем держава та місцева влада закриває очі на те, що у нашому суспільстві є діти, яким потрібен різносторонній розвиток. Необхідно звернути увагу органів влади на те, що діти це наше майбутнє та треба як змога відповідальніше ставитись до їх розвитку у суспільстві.

Зацікавленість суспільства у захисті дітей. Ефективність функціонування механізму захисту дітей на рівні на місцевому рівні сьогодні забезпечується особами, які мають працювати погоджено та злагоджено для досягнення мети по захисту дітей. Захист дітей на рівні суспільства стане більш якісним, лише тоді, коли місцеві жителі візьмуть цей напрямок під власний контроль та почнуть його розглядати як можливість виконувати свої обов'язки перед дітьми. Представники місцевого населення мають приймати участь у важливих рішеннях відносно питань захисту дітей й активізувати місцеві організації для спільної роботи.

Підвищення ефективності цієї роботи можна забезпечити завдяки впровадженню наступних дій: аналіз наявності державних механізмів захисту

дітей, які діють на рівні суспільства; оцінка можливих зовнішніх впливів на ситуацію у суспільстві; створення картки місцевих служб захисту дітей на гівні громад та їх механізми підтримки (наприклад: робітники охорони здоров'я, поліція, вчителі) з оцінюванням їх сильних та слабких сторін, щоб мати можливість в подальшій роботі спиратись на дійсний потенціал спеціалістів; залучення волонтерів з числа загального суспільства, з подальшим навчанням їх роботі в сфері захисту дітей; розробка разом з дорослими та дітьми плану можливих проблемних ситуацій, що несуть у собі загрозу для життя та здоров'я дитини; запропонувати вже існуючим або нещодавно створеним молодіжним групам (організаціям) стати учасником механізму по захисту дітей та брати участь у розробці програм націлених на захист дітей; надавати підтримку суспільству в механізмі захисту дітей на рівні інформаційно-просвітницької роботи серед населення з питань запобігання насилля, експлуатації дитячого труда, жорстокого поводження з дітьми, а також по відношенню небезпеки, яка пов'язана з нещасними випадками; сприяння розвитку потенціалу роботи по захисту дітей у суспільстві в межах виявлення проблемних родин, дітей та пере направлення їх до відповідних служб.

Захист дітей на інформаційному рівні. В сфері соціального захисту дітей не рідкі випадки, коли виникають труднощі з тим, що місцеве населення не проінформовано про роботу таких центрів, та люди яким потрібна певна допомога не знають куди саме їм звертатись. Тому, розповсюдження інформації в засобах масової інформації про захист дітей загалом, про роботу Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Служб у справах дітей та інших структурних підрозділів, буде впливати на свідомість громадян в межах захисту дітей та загальної інформації, яка дозволить звернутись за допомогою у необхідну структуру.

Також, розповсюдження інформації може врятувати життя та допомогти у попередженні виникнення проблем в системі захисту дітей. Необхідно запровадити проведення роз'яснювальної роботи спеціалістів системи захисту дітей з представниками місцевого населення, оскільки це важлива інформація

націлена на попередження фізичних та моральних загроз. Наприклад, розділення дітей з батьками, виявлення небезпечних місць у місті для можливих ігор дітей, повідомлення про місця знаходжень мін та вибухонебезпечних знарядь, які залишились після збройного конфлікту на Донбасі, профілактична інформація для дітей та батьків для запобігання будь яких контактів з вибухонебезпечними знаряддями та їх детальний опис. Інформація яка надається, має бути направлення перш ж за все дітям, батькам, опікунам та місцевим організаціям.

Підводячи підсумок, можна зазначити, що існуючий в державі бюрократичний механізм не може повністю усунути всі існуючі проблеми соціального захисту в Україні. Перманентні зміни функцій, повноважень і підпорядкування органів державної влади, відповідальних за захист прав і благополуччя дітей, не сприяють підвищенню ефективності державної політики у цій сфері. Потребує посиленої уваги стан реалізації прав дітей з категорії внутрішньо переміщених осіб, дітей учасників АТО, які загинули або стали непрацездатними [26].

Отже, метою вищенаведених, запропонованих нами в ході цього дослідження, критеріїв змін є не заміна існуючих програм та інструментів, а заміна фокусу діяльності відповідних установ, та забезпечення відповідальності за, перш за все, бездіяльність в цій сфері. Ці критерії змін відображають основні напрями в питаннях механізму захисту дітей: попередження загрози та фізичних й моральних пошкоджень; фізичного насилля; сексуального насилля; важких психосоціальних ситуацій.

ВИСНОВКИ

В ході дослідження проаналізовано стан та визначено перспективи розвитку системи соціального захисту дітей в Україні через удосконалення механізму надання соціальних послуг сім'ям, які знаходяться в складних життєвих обставинах, потребують допомоги та соціального захисту дітей.

Нами вдало досліджено міжнародний довід щодо формування та функціонування системи соціального захисту дітей, окреслено позитивні здобутки Великобританії, Франції, Угорщини та США, які могли б знайти впровадження в Україні в умовах децентралізації.

Проаналізовано існуючі умови функціонування існуючої в Україні системи соціального захисту населення. Зокрема, наголошено, що особливістю в Україні є участь недержавних організацій в вирішенні питань соціального захисту дітей та допомоги сім'ям, що знаходяться у складних життєвих умовах.

Проведено аналіз статистичних даних соціального захисту на території Донецької області та в країні в цілому, визначено динаміку контрольних показників та тенденції потреб населення в сфері соціального захисту дітей.

Визначено шляхи та критерії подальшого розвитку й вдосконалення вітчизняної системи соціального захисту дітей та запропоновані підходи до розв'язання проблем захисту прав дітей та попередження випадків порушення прав дитини, кадрового забезпечення процесів, надання допомоги при психосоціальних та психічних, та стимулювання зацікавленості суспільства у захисті дітей.

Таким чином, оскільки діти складають найбільш перспективну для розвитку країни частину населення, необхідно забезпечити їх безпеку та розвиток в рідній країні. Забезпечення всебічного превентивного контролю питань захисту дітей в усіх сферах діяльності сприятиме посиленню захищеності дітей, що допоможе зменшити ризики неефективного функціонування механізму соціального захисту дітей в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України - 254к/96-ВР, чинний, поточна редакція — Редакція від 01.01.2020, підстава - 27-ІХ.
2. Закон України « Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII
3. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III
4. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III
5. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 року № 2558-III
6. Закон України “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” від 24 січня 1995 року від N 20/95-ВР
7. Закон України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” від 13.01.2005 № 2342-IV
8. Постанова Кабінету Міністрів України “Питання діяльності органів опіки та піклування, пов’язаної із захистом прав дитини” від 24.09.2008 № 866
9. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей” від 08.10.2008 № 905
10. Конвенція “Про права дитини”, схвалена резолюцією 44 сесії Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1989 р. N 44/25, ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27.02.1991 р. N 789-XII
11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Довгострокову програму поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства» від 28 липня 1992 р. N 431
12. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію державної сімейної політики» від 17.09.1999 N 1063-XIV
13. Сирота И. М. Право соціального забезпечення в Україні / И. М. Сирота. – Х. : Одиссей, 2004. – 384 с.

14. Кузьмін В. В. Теоретичний аналіз проблеми інтеграції у суспільства дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: соціально-психологічний аспект / В. В. Кузьмін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://journals.uran.ua/apppfo>.
15. Позитивний досвід надання соціальних послуг в країнах Південно-Східної Європи. Субрегіональне бюро МОП в Москві. URL: http://www.ilo.org/public/russian/region/eurpro/moscow/info/publ/rus_socserv_delivery_part.pdf
16. Анселен Ж. Франція: соціальні послуги / Соціальна робота в Україні: теорія і практика. — 2013. — № 1—2. С. 204—219.
17. Кашуба М.С. Деякі проблеми сучасних шлюбно-сімейних відносин в країнах Європи. Белград: Етнографічний інститут САНУ, 1997. — 8 с.
18. Portail de gouvernement. URL: <http://www.gouvernement.fr>
19. Войтенкова Г.Ф., Лебедева Е.Г. Соціальна підтримка сімей з дітьми в США. Народонаселення. 2007. № 4. — С. 94—106.
20. Інтернет ресурс – Режим доступу : <https://sirotstvy.net/ua/>
21. Інтернет ресурс – Режим доступу : <https://changeonlife.ua/ua>
22. Інтернет ресурс – Режим доступу : <http://patronat.in.ua>
23. Інтернет ресурс - Режим доступу : <http://ssd.dn.gov.ua/prevention-social-orphanage/>
24. Інтернет ресурс - Режим доступу : <https://www.msp.gov.ua/news/15560.html>
25. Інтернет ресурс - Режим доступу : http://www.lvivacademy.com/download_2018/stan.pdf
26. Інтернет ресурс - Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1048>
27. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки [Текст]: монографія / О. Ф. Новікова, О. Г. Сидорчук, О. В. Панькова [та ін.] / Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ; НАН України? Інститут економіки промисловості . — К. ; Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. — 184 с. — ISBN 978-617-644-037-6.

ДОДАТКИ

Додаток А

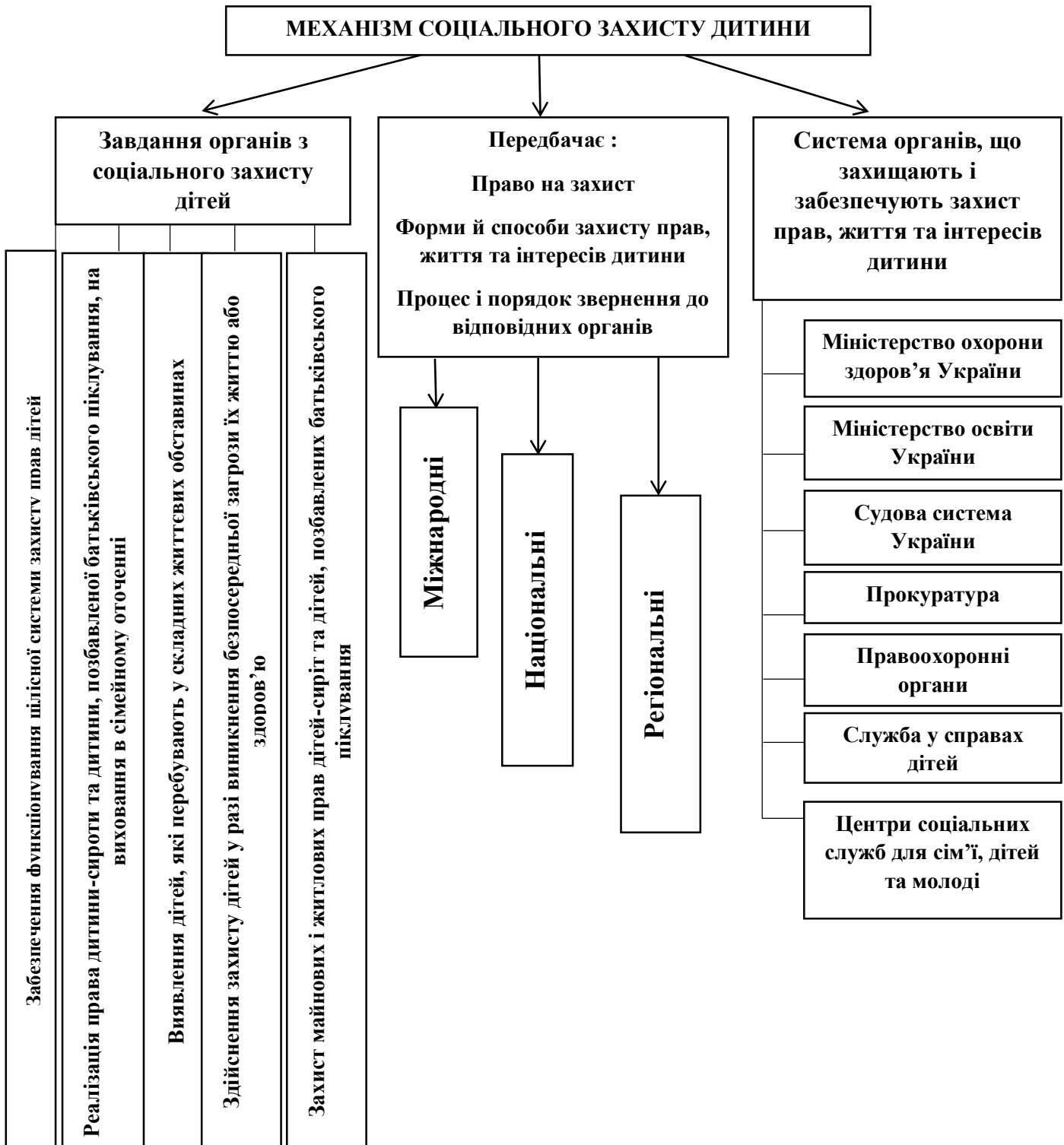

Рис.1 Механізм соціального захисту дитини в Україні